

UOT 82.03; 82; 81'255.2**FRANSIZ ROMANTİZMİNİN ƏSAS QOLLARI****S.D.ABDULƏZİZOVA***Bakı Dövlət Universiteti**sedaget_davud@mail.ru*

Dünya ədəbiyyatı klassiklərindən bir çoxunun yaradıcılığında romantizm və realizm keyfiyyətləri üzvi surətdə birləşir. Bəzən eyni bir yazıçı həm realizm, həm də romantizm metodu əsasında qüvvətli əsərlər yazır; yaradıcılığının bir dövründə romantik, o biri dövründə realist olan sənətkarlar da var. Bəşəri sosial və mənəvi şəxslər Viktor Hüqonun əsərlərində müstəsna, ekzotik hadisə kimi verilərək coğrafi və tarixi baxımdan çox uzaq sahələrə köçürülür.

Viktor Hüqonun yolu dünyanın, tarixin və insanın həqiqətən köklü ziddiyyətlərlə dolu olduğunu dərk etmək yolu olmuşdur. Viktor Hüqo romantik vasitələrlə incəsənətdə və bütün dünyada harmoniya yaratmağa cəhd göstərdi. Onun erkən dövr bədii axtarışlarında, əsasən, poetik yaradıcılığında Avropa və Şərq təzadlarının ifrat mübaliğəli, eksentrik xarakteri də buradan qaynaqlanırdı.

Açar sözlər: Hüqo, romantizm, Şərq, dəniz, səma

Tədqiqatın elə əvvəlində xüsusi vurğulamaq istərdik ki, bütövlükdə romantizm (yəni qollar fərqləndirilmədən) çox geniş sosial-siyasi təbiətə malik olmuşdu. Onun meydana gəlməsi, sonrakı inkişafı və təkmilləşməsi dövrü, məlum olduğu kimi, Avropanın ictimai həyatında gur hadisələrlə əlamətdar idi. XIX əsr fransız romantik ədəbiyyatı üçün tarixi zəmin ictimai inkişafın yeni mərhələsi oldu ki, onun başlanğıcını 1789-1793-cü illərin möhtəşəm inqilabi hadisələri təşkil etmişdi. Yaxşı məlumdur ki, Böyük milli inqilab zamanı Fransa «feodalizmi» darmadağın etdi və burjuaziyanın heç bir digər Avropa ölkəsində olmayan birmənalı hökmranlığının təməlini qoydu. «Baş qaldırmaqda olan proletariyatın burjuaziyanın hökmranlığına qarşı mübarizəsi də burada başqa ölkələrə məlum olmayan kəskin formada çıxış edir» [30, 259].

Fransanın tarixi inkişafının özünəməxsusluğu cəmiyyətin dərin və hərtərəfli tənqidi imkanını və dünyaya məzlumların mövqeyindən baxmaq cəhdlərinin mümkünlüyünü əhəmiyyətli dərəcədə şərtləndirdi ki, biz bunları XIX əsrin I yarısının ən sanballı yazıçılarının yaradıcılığında aydın müşahidə edirik. Üstəlik, xalq kütlələrinin həmin dövr ərzində səngimək bilməyən mübarizəsi Fransada ədəbi prosesin strukturunu formalaşdırırdı: onun «sol» cinahında ro-

mantizmin, inqilabi hərəkətlə birbaşa və bilavasitə bağlı olan bu hərəkətin siyasi, sosial-kulturoloji və mənəvi-əxlaqi təcrübəsini təsvir edirdi. Bu cərəyan ictimai yüksəliş dövrlərində özünü xüsusilə təkidlə büruzə verdiyindən, onun əsrin birinci yarısında inkişafının düyün mərhələlərinin 1830 və 1848-ci illər inqilabları olması tamamilə təbii və qanunauyğun haldır.

Fransız romantizminin digər bir qanadı daha mühafizəkar, qoruyucu-liberal istiqamət idi. Dövlətdəki “sol” qüvvələrin xeyrinə kiçik bir haşiyə çıxmaqla, Viktor Hüqo da bu qanadı təmsil edirdi. Lakin bu heç də o demək deyil ki, onun əsərlərində inqilabın, ümumiyyətlə, sosial motivlərin təsviri yoxdur (burada yazıçının yalnız «Səfillər» epopeyasını xatırlamaq kifayətdir).

Romantizmin bu qanadında xüsusi rolu, əlbəttə, romantizm oynayırdı və burada Viktor Hüqonun erkən yaradıcılığının dəyərini qiymətləndirməmək mümkünsüzdür. O, aşkar inqilabi şair və yazıçı olmasa da, günün hadisələrinə adı çəkilən cərəyan daxilində operativ reaksiya verə bilirdi. Üstəlik, poetik forma sayəsində Viktor Hüqoya şifahi ənənəyə nüfuz etmək o qədər də çətin deyildi. Bu isə kifayət qədər önəmli idi, çünki qoruyucu-liberal qrupların təmsilçilərinin nə sanballı mətbuat orqanları, nə də nüfuzlu nəşrləri yox idi. Viktor Hüqo poeziyası öz ideya-emosional mündəricə və məzmununun Fransanın xalq kütlələrinin əhval-ruhiyyəsilə səsleşməsi, şair-romantiklərə rəğbət ilə, onların mövqeyini, ümumən, tanıması ilə yaşayırdı.

Bu sosial-siyasi çəlalara diqqət yetirməyimiz ona görə önəmlidir ki, bir qələm sahibi kimi, belə bir ideya-emosional gərginlik Viktor Hüqoya «Şərq» mövzulu əsərlərində daha çox xas olmaqdadır. Onun yaradıcılığının bu cəhəti nəzəri baxımdan dissertasiyanın son paragrafında açıqlanacaq, elmi aydınlıq üçün onun daha dərin təhlili isə ikinci fəslin müvafiq bölməsində aparılacaqdır.

Burada həm də dövrün siyasi hadisələrinə reaksiyanı vurğulamaq çox önəmlidir, çünki onlar fransız romantizminin müxtəlif qanadlarında son dərəcə sıx və ardıcıl surətdə ifadə olunmuşlar.

Beləliklə, fransız burjua inqilabı, sonra isə onun ardınca gələn Napoleon müharibələri və milli-azadlıq hərəkətləri qitəni sarsıtdı. İnqilabın süpürüb atdığı siniflərin ideoloqları onun doğurduğu real həqiqətdən üz döndərir, onu hazırlayan ideologiya əleyhinə çıxış edirdilər.

Qeyd edək ki, Fransada romantizmin inkişafının hərəkətverici qüvvəsi kimi «...maarifçiliyin meydana gəlməsinə XVIII əsrdə mütləqiyyətə, monarxiyaya son qoyulması, klassisizm ədəbi cərəyanının yaranmağa başlaması zəmin yaratmışdır. Fransa tarixinə maarifçilik əsri kimi daxil olmuş XVIII əsr Böyük Fransa burjua inqilabını yetişdirdi. Dünya tarixində təkcə cəmiyyətin, iqtisadi-siyasi mühitin deyil, eyni zamanda ədəbi-mədəni həyatın yeniləşməsi baş verdi» [7, 3].

Bu da təsadüfi səciyyə daşıyırdı. «Fransız maarifçilik ideologiyası burjua xarakter daşıyaraq azadlıq və ədalət, ümumxalq, hətta ümumbəşəri cəhdi ifadə edirdi. Bu maarifçilik ideologiyası əxlaqın əsası kimi şəxsi mənafehin asılı anlamı haqqında təlim irəli sürürdü. Şəxsi maraq əsasında iqtisadiyyat

qurulurdu ki, bu da etik aspektə malik idi» [6, 44].

O dövrün tənqidçi və ədəbiyyatşünasları, şair, yazıçı və dramaturqları, filosofları, eləcə də ictimai-siyasi xadimləri bir ağızdan fransız inqilabının ümumi nəticələrindən narazılıqlarını bildirirdilər. Üstəlik, bütövlükdə götürüldükdə, onlar haqlı bir fikrin tərəfdarı idilər: doğma dövlətlərində bütün romantiklər sözün gerçək mənasında iki cəbhəyə, yaxud hissəyə – fransız cəmiyyətini keçmiş patriarxal məişətə, az qala Orta əsrlərə dönməyə səsləyənlərə və demokratik kütlələrin maraqlarını fəal şəkildə ifadə edənlərə ayrılır.

Xalqların milli-azadlıq hərəkatının alovlu müdafiəçisi, tiraniyanı və istilacı müharibələri ifşa edən Viktor Hüqo özünün möhtəşəm yaradıcılığı ilə romantizmdə mütərəqqi istiqaməti yaradanlardan biri oldu. Onun ideyaları açıq inqilabi formada ifadə olunmasa belə, Şərqə də kifayət qədər yer ayırdığı erkən poeziyasının novator ruhu, eləcə də Fransada yeni tipli romantikanın bədii metodu Avropanın müxtəlif milli ədəbiyyat təmsilçiləri olan şair və yazıçıların sonrakı nəsilləri tərəfindən dəstəkləndi və həqiqi mənada inkişaf etdirildi. Bu fikir bir çox ədəbiyyatçılar tərəfindən dəstəkləndi.

Məsələn, təqribən, eyni tarixi zaman kəsimində analoji fikirləri Fransanın şairləri, yazıçıları, mədəniyyətşünasları, sənətşünasları, görkəmli ziyalı və ictimai xadimləri Pyer Beranje və Ogüst Bartelemi də söyləmişdilər. Şairlərdən Lui-Aqat Berto, Jan-Pyer Veyra, Şarl Jil, Güstav Lerua, Aleksis Dalles, dünya şöhrətli nəğməkar-şair Ejen Potye və bir çox başqaları da, əsasən, bu ideyaların tərəfdarı idilər.

Müasir fransız tənqidçi-ədəbiyyatçı və filosoflardan bəziləri – Jak Derri-da, Jan Liotar və başqaları da bu fikri dəstəkləyirlər. Bununla belə, fikrimizcə, paraqrafda toxunulan məsələlərin axarına uyğun olaraq, rus tənqidçisi və romantizm cərəyanının görkəmli nəzəriyyəçisi V.Q.Belinsikin bilavasitə romantizmin təbiətinə dair fikirlərini misal gətirmək yerinə düşər. Belinski Orta əsrlərlər ruhlu romantizmi və «yeni romantizmi» fərqləndirirdi. Bu iki növ arasındakı sərhədi Belinski, hər şeydən əvvəl, ideal və gerçəkliyin nisbəti məsələsinin həllindən asılılıqda nəzərdən keçirirdi. «Orta əsrlər ruhlu» romantizm üçün məkan sanki iki dünyaya bölünür – həqarətli «bura» və qeyri-müəyyən, sirli «ora». Onun fikrincə, bu, həm də ideal və gerçək bir dünyadır, onların arasında isə yeni romantizm üçün uçurum yerləşir. Həyatın iki əks sahili – bura və ora – tarixi inkişafın, tarixi həmişəyaşarlığın vahid real səmasında birləşərək harmoniya yaradır.

Nəzəri-fəlsəfi yanaşmada, «birinci halda, romantiklər gerçəklikdən uzaqlaşaraq, «burada» əlçatmaz olan ideala can atırlar. İkinci halda, romantik şair hazırki gerçəkliklə kifayətlənmədən ürəyində daha yaxşı mövcudluq idealı bəsləyərək, bir fikirlə yaşayır və nəfəs alır – təbiətin ona bəxş etdiyi vasitələrlə bu idealın həyata keçməsinə yardımçı olmaq» [20, 171].

Viktor Hüqonun yaradıcılığı böyük rus tənqidçisinin bölgüsünə maksimal dəqiqliklə uyğun gəlir. Məlumdur ki, fransız şairi və yazıçısı həmişə aktiv romantik sayılırdı və özü haqqında deyirdi ki, o, «yazını bir əllə yazır, müba-

rizəni iki əllə aparır».

Həqiqətən, Viktor Hüqo bütün Qərbi Avropanı təlatümə gətirmiş nəhəng hadisələrin müasiri olduğundan, daim bu və ya digər siyasi doktrina və fəlsəfi mühakimələri insan həyatı ilə nisbətə götürür, onların humanist yaxud mənfəəti mahiyyətini açırdı. Nəticədə Viktor Hüqo sənətində siyasi ideyalar yayınıq xarakterini itirərək, estetik ahəng kəsb edir, insana münasibətdə gözəl, yaxud eybəcər, faciəvi, yaxud komik olaylar kimi qəbul olunur.

Həç şübhəsiz ki, Viktor Hüqonun yaradıcılığı fəal fransız romantizminin tacı oldu. O, özü davamlı yaradıcı fəaliyyəti dövründə sədaqətlə xidmət etdiyi romantizmin məzmun və mahiyyətini belə müəyyənləşdirirdi: «Romantizm incəsənətdə liberalizmdir. İncəsənətin azadlığı, cəmiyyətin azadlığı – ardıcıl, məntiqli düşünən ağılların yekdilliklə can atmalı olduqları ikiqat məqsəd məhz budur» [21, 11, 151].

Məhz bu səbəbdən, klassik elmə sadıq şair kimi, Viktor Hüqo öz yaradıcılığında fəal surətdə romantik poetikanın imkanlarını sınaqdan keçirməyə başlayır. Yazıcının patetik oduqları, tədricən, klassisizmin ən yekrəng stilistik ştamplarından təmizlənilir. Məsələn, oduqlara üzvi şəkildə balladalar əlavə olunur. Çox vaxt Viktor Hüqo onları Orta əsrlər mövzularına, qədim əfsanə və xalq inanclarından götürdüyü fantastik motivlərə həsr edirdi. Bununla bağlı romantizm üçün doğma olan iddia – dünyəvi, adi həyatda fantaziyaya yer olmaması ilə bağlı fikir də möhkəmlənir.

Qeyd edək ki, «realizmlə romantizm bir-birindən fərqləndiyi kimi, aralarında müştərək cəhətlər də yox deyil. Təsadüfi deyil ki, dünya ədəbiyyatı klassiklərindən bir çoxunun yaradıcılığında romantizm və realizm keyfiyyətləri üzvi surətdə birləşir. Bəzən eyni bir yazıçı həm realizm, həm də romantizm metodu əsasında qüvvətli əsərlər yazır; yaradıcılığının bir dövründə romantik, o biri dövründə realist olan sənətkarlar da var» [4, 185].

Diqqəti çəkən digər mühüm cəhətlərdən biri də ondan ibarətdir ki, romantik əsərlər daim gerçəklikdən narazılıq doğuran şəraitdə yaranır. Bu narazılıq tam, nisbi və s. müxtəlif dərəcələrdə ifadə oluna bilər. Viktor Hüqo yaradıcılığında bu narazılıq real gerçəklikdən fəlsəfi şübhə cizgiləri kəsb edir. Yazıçı həmişə əsərlərində Xeyir, Şər və Ədalətin yüksək əbədi problemlərini qoyur və bu antinomiaları dar milli çərçivədə deil, məhz qlobal miqyaslarda dərk etməyə çalışırdı. Fikrimizcə, bu məqam da yazıcının «Şərq» mövzusuna müraciət etməsinin, yaxud yaradıcılığının Şərqdən qaynaqlanan motivlərlə zənginləşməsinin səbəblərindən biri sayıla bilər.

«Müxtəlif sosial-siyasi mövqələrdə dayanan romantiklər bir-birindən bədii surət yaratmaq metodu cəhətindən deyil, bu metoddan istifadə edərkən qarşıya qoyduqları ideya vəzifələri ilə fərqlənirlər. Bu və ya başqa romantikə qiymət verərkən hər dəfə belə belə bir sual ortaya çıxır: onun yaradıcılığında müasirlik nəyin naminə inkar edilir, keçmişin, ya gələcəyin naminə?» [4, 185]. Şübhəsiz ki, romantizm cərəyanının mahiyyəti ilə bağlı bəzi aspektlərinə aydınlıq gətirən bu qənaətlə razılaşmamaq mümkün deyildir.

Romantik əsərlər daim çox müxtəlif tərzdə qavranılan azadlıq ruhu ilə əhatə olunur. Romantik ədəbiyyatın pafosu yenə də fərqli şəkildə başa düşülən digər dünyanın proobrazının yaradılmasına canatmadır. İnkişaf yollarının aydın olmaması bu dumanlı başqa dünyaya intuitiv şəkildə daxil olmaq cəhdlərini yalnız gücləndirir. Klassisizm praktik olaraq həmişə vacib, rəşional anlaşılan və yaradılanı təsdiq edirsə, realizm inkişafın hazırkı anında mövcud olanı və gələcəkdə formalaşmanı dərk etməyə can atır. Romantizm isə Fransada ədəbi cərəyan və fəlsəfi fikrin istiqaməti kimi arzu olunana diqqət kəsilir, potensial mümkün olana, bədii ustalığ təcrübəsində hələ reallaşdırılmayana yönəlir. Məhz buna görə istənilən incəsənət əsərinə xas olan etik ideal romantik ədəbiyyatda xüsusilə kəskin ifadə olunmuşdur.

Lakin etik idealın xarakteri qeyri-müərrəd kateqoriya deyildir. O, həmişə yazıçının ictimai mövqeyi ilə müəyyənləşir. Fransada fəal romantizmin nümayəndələri və Viktor Hüqo, ilk növbədə, şəxsi ideallarını mümkün olana diqqəti ifadə etməyə can atırdılar. Buradan da onun həyatı intuitiv dərkətməsi qaynaqlanır, bu da romantizm üçün çox səciyyəvi olan və Şərq həyat tərzini başa düşməyin vacib şərti sayılan emosional hərərəti şərtləndirir. Digər ideal, empirik reallığa münasibətdə müstəqil dünyanın konsepsiyası əhəmiyyətli dərəcədə sənətkarın öz ruhunun ifadəsinə çevrilir.

“Tarix Şərqdən başladığı kimi, mədəniyyət faktı da Şərqdən başlanırdı. Qərbin Şərq mədəniyyətinə belə ehtiraslı münasibəti təsadüfi deyildi, artıq Qərb ədalət axtarıcılığının əzablı yolundaydı və romantik ədəbiyyat həmin ədalət axtarıcılığı üçün ən münasib və potensial mənbəni Şərqdə, xüsusən islam mədəniyyətində görürdü. İslam xalqlarının mədəniyyəti, ədəbiyyatı, dini-mifoloji təsəvvürləri, incəsənət əsərləri orientalist düşüncəyə təkən verirdi” [13, 213].

Fikrimizcə, Qərbi Avropa romantiklərinin ekzotik, patriarxal Şərq təsvirləri belə «ideal» dünyanın bariz nümunəsi ola bilər. Burada həm də Hüqo və digər Qərbi Avropa romantiklərinin Şərqa münasibətlərindəki prinsiplial fərq nəzərə çarpır. Viktor Hüqo heç zaman Şərqi idealizə etmir və ümumiyyətlə, onu romantik qəhrəman üçün ideal, yeganə sığınacaq saymırdı. Hüqonun qəhrəmanları cəmiyyət üzərində sadəcə yüksəlmirdilər – onlar həmişə real hadisələrin ən gur yerində olurdular.

«Romantiklər bəzən öz sələflərinin ən yaxşı ənənələrini davam etdirməyə üstünlük verir, bəzən isə onlardan fərqli olaraq, bir çox xalqların, o cümlədən Şərq xalqlarının həyatını, məişətini, psixologiyasını, fəlsəfə və ədəbiyyatını dərindən öyrənmək məqsədi izləyirdilər» [124, 17]. 1920-ci illərdə Viktor Hüqonun yolu dünyanın, tarixin və insanın həqiqətən köklü ziddiyyətlərlə dolu olduğunu dərk etmək yolu olmuşdur. Tarix yalnız «poetik» deyil, o, həm də faciəvi mahiyyət kəsb etməkdədir. Monarxiyaya və onun dünya qaydalarına bəslənən ümidlər eynilə klassik harmoniya və romantik incəsənətlə bağlı gözləntilər kimi keçici oldu. Məhz buna görə Viktor Hüqonun Şərq mövzusuna müraciət etməsi o dövrün avropalısı üçün, əhəmiyyətli dərəcədə olmasa da,

müasir səsləndi.

Bununla yanaşı, qayda-qanun və harmoniya ideyasının özü Viktor Hüqo üçün çox dəyərli idi və onun şairin dəyişdirici missiyasına olan inamı həm romantik, həm də mütəfəkkirlik dünyagörüşündən qidalanırdı. Məhz buna görə Viktor Hüqo romantik vasitələrlə incəsənətdə və bütün dünyada harmoniya yaratmağa cəhd göstərdi. Onun erkən dövr bədii axtarışlarında, əsasən, poetik yaradıcılığındakı Avropa və Şərq təzadlarının ifrat mübaligəli, eksentrik xarakteri də buradan qaynaqlanırdı. Bəşəri sosial və mənəvi şəxslər Viktor Hüqonun əsərlərində müstəsna, ekzotik hadisə kimi verilərək coğrafi və tarixi baxımdan çox uzaq sahələrə köçürülür. Belə ki, önəmli insan iztirabları problemini yazıçı qeyri-insani ehtiraslar, yaxud qrotesk təzad poetikasına həvalə edir, o isə daim bədbəxt təsadüf və ya faciəvi anlaşılmazlıq kimi süjet priyomu ilə şiddətləndirilir.

Bütün bunlar həm də tədqiq olunan dövrdə Viktor Hüqonun ictimai-siyasi baxışlarının kökündən dəyişməsi ilə bağlıdır. Bu paraqrafın əvvəlində bəhs etdiyimiz 1830-cu ilin iyul inqilabını, irinli yara kimi, bərpacı sosial-siyasi sistemin bütün anaxronizmini faş etdi.

ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. Abasov Abdulla. Klassiklər həmişə müasirdir. Bakı: Nurlan, 2009, 380 s.
2. Ağayev Əkbər. Əsrin tərənnümü. Bakı: Yazıçı, 1980, 231 s.
3. Cəfər Məmməd. Azərbaycan ədəbiyyatında romantizm. Bakı: 1963.
4. Ədəbiyyatşünaslıq. Ensiklopedik lüğət. Tərtib edən Əziz Mirəhmədov. Bakı: «Azərbaycan Ensiklopediyası» Nəşriyyat-Poliqrafiya Birliyi, 1998, 240 s.
5. Əfəndiyev Timurçin. Romantik dramaturgiyada tarixilik və bədiilik, elmi məruzə. Bakı: 1999, 85 s.

Rus dilində

1. Бернштейн И.А., Короглы Х.Г. Творчество Виктора Гюго после 1848 года. В кн.: История Всемирной литературы в 9-ти томах. Т. 7. М.: Наука 1991, 830 с.
2. Гюго Виктор. Восточные мотивы (перевод Е. Полонского, Э.Линецкой, И.Тхоржевского). М.: Художественная литература, 1987, 373 с.
3. Реизов Б.Г. Французский роман XIX века. М.: Высшая школа, 1969, 310 с.
4. Обломиевский О.Д. Французский символизм. М.: Наука, 1973, 209 с.
5. Моруа Андре. Олимпио, или жизнь Виктора Гюго. М.: Радуга, 1983, 220 с.
6. Евнина Е.М. Виктор Гюго в современной Франции. – Известия АН СССР. Отделение литературы и языка, 1952, т. XI, в. 2, с. 113-120.

ОСНОВНЫЕ ТЕЧЕНИЯ ФРАНЦУЗСКОГО РОМАНТИЗМА

С.Д.АБДУЛАЗИЗОВА

РЕЗЮМЕ

В статье «Восточный романтизм Виктора Гюго» рассматриваются особенности «восточной» тематики в творчестве В.Гюго. Анализируется своеобразность подхода великого французского мастера пера к этой тематике, раскрывается специфическое видение Востока в произведениях В.Гюго.

Во французской литературе роль Виктора Гюго было достаточно заметной. Основным поводом обращения писателя к восточной тематике было то, чтобы передать события, происходящие на востоке, западному читателю. И в прозе, и в драматургии писателя восточная тематика занимала важное место. События, происходящие на востоке, Виктор с большим пристрастием описывал в своих прозаических произведениях. В его творчестве находят отражения и события, имевшие место во Франции.

Ключевые слова: Виктор Гюго, романтизм, восток, море, небо

THE MAIN DIRECTIONS OF FRENCH ROMANTICISM

S.D.ABDULAZIZOVA

SUMMARY

V.Hugo tried to create harmony in art and in the whole world by means of romantic means. The extreme character of European and Eastern clas hes leaned on the very fact.

Key words: V. Hugo, romanticism, east, sea, rumble